

Schmidt, F. H., *Paleizen voor prinsen en burgers. Architectuur in Nederland in de achttiende eeuw* (Zwolle: Waanders, 2006, 256 blz., ISBN 90 400 8241 3).

In het midden van de achttiende eeuw vergezelde de Zweedse natuuronderzoeker Bengt Ferrner het zoontje van een rijke industrieel op een Grand Tour door Europa. De reizigers deden ook de Republiek aan waar Ferrner zich getuige zijn aantekeningen gaandeweg meer en meer verbaasde over de monumentale architectuur van moderne burgerhuizen en sociale instellingen. Deze stond in schril contrast met de armzalige behuizingen van de stadhouder en de federale overheid. Die opvallende tegenstelling tussen enerzijds de magnifieke bouwwerken bewoond door de achttiende-eeuwse (Hollandse) burger, en anderzijds de pretentieloze optrekjes van de prins, ligt ten grondslag aan het gedegen *Paleizen voor prinsen en burgers* van Freek Schmidt – overigens geen catalogus van de gelijknamige tentoonstelling die in 2005-2006 in het Rijksmuseum Twente werd gehouden.

De architectuur van de achttiende eeuw is, volgens de covertekst, ‘een goed bewaard geheim’, dat de auteur wil ontrafelen door juist niet de architecten en hun kunstwerken centraal te stellen, maar door de ontstaansgeschiedenis van een aantal bouwprojecten nauwkeurig te reconstrueren, met ruime aandacht voor opdrachtgevers, de beoogde (maatschappelijke) functie en het uiteindelijk gebruik. De gebouwen moeten in zijn visie gelezen worden als steengeworden oplossingen van politieke, maatschappelijke en sociale vraagstukken.

Dat levert zeer gedetailleerde hoofdstukken op over de Grote Zaal van het Teylers Museum in Haarlem (1779-1782), het Amsterdamse Werkhuis aan de Sarphatistraat (1779-1782) en het genootschapsgebouw Felix Meritis, eveneens in Amsterdam (1787-1792). Schmidt situeert deze verschillende projecten nadrukkelijk binnen hun typische sociale en culturele context – het Verlichte, natuurwetenschappelijke denken gegoten in een ‘museale’ setting in het geval van Teylers; het internationale debat over armenzorg, detentie en verplichte tewerkstelling bij het Sarphatihuis, en het genootschapsleven bij Felix Meritis.

Hoewel in deze case-studies natuurlijk ook de verantwoordelijke architecten de revue passeren, spelen zij nadrukkelijk niet de hoofdrol. Schmidt laat in zijn eerste hoofdstuk, ‘Het architectenloze tijdperk’, zien dat met name in de eerste helft van de achttiende eeuw vrijwel alle bouwactiviteit op het conto van aannemers, timmerlieden, bouwheren en amateur-‘dessinateurs’ geschreven moet worden. Het ‘beroep’ van architect had nog geen erkende rechtsregeling en er bestond geen vakopleiding of -vereniging. In het tweede stadhouderloze tijdperk (1702-1747) ging er bovendien geen bouwimpuls van het lamgelegde hof meer uit. Schmidt concludeert dat juist deze impasse kon leiden tot een ‘mogelijkheid te ontsnappen aan het formele, maar betekenisloos geworden classicisme’, tot het ontstaan van een eigenzinnige, ‘eclectische architectuur’ (15 en 22). Rijke opdrachtgevers deden voor hun nieuwbouwprojecten inspiratie op in geïllustreerde boeken als Charles-Augustin d’Avilers *Cours d’architecture qui comprend les ordres de Vignole* (Parijs 1691), Sebastien le Clercs *Traité*

d'architecture (Parijs 1714) of *L'Architecture Française* van Jacques-François Blondel (Parijs 1752-1756), en namen niet minder vaak zelf de touwtjes in handen. Overigens lijkt mij dat niet per se iets van de periode 1720-1750; ook in de zeventiende eeuw bemoeiden particuliere opdrachtgevers, onder wie bijvoorbeeld Constantijn Huygens, zich al dan niet in samenwerking met een bouwmeester, intensief met het ontwerp van hun stadspaleis of buitenverblijf. Dat opdrachtgevers, hoe eigenzinnig en eclecticisch in hun voorkeur ook, zich wel degelijk lieten beïnvloeden door actuele (inter)nationale trends, bewijst bijvoorbeeld de invoering van elementen uit de 'Griekse' stijl bij de bouwplannen van Felix Meritis in het ontwerp van architect Jacob Otten Husly (206). Hoewel Schmidt het nergens met zoveel woorden zegt, lijkt de rol van de architect ten opzichte van de opdrachtgever toch naarmate de eeuw vordert toe te nemen. Zo blijkt in het geval van de Grote Zaal van Teylers Museum uit archiefmateriaal dat 'de architect [Leendert Viervant] als ontwerper en eindverantwoordelijke optrad' – de directie bemoeide zich noch met de architectuur, noch met de decoratie van de zaal en vond niets aan te merken op het 'totaalconcept' van Viervant (118).

De prinselijke paleizen uit de titel leert de lezer vooral als virtuele bouwwerken kennen. In een hoofdstuk waarvan delen eerder in Schmidts dissertatie (1999) verschenen, gaat de auteur in op de herinrichtingsplannen voor het Binnenhof die na 1747 op initiatief van de kersverse stadhouder Willem IV ontwikkeld werden. Bij zijn aankomst uit Friesland concludeerde de prins dat het met de stadhouderlijke verblijven zeer slecht gesteld was – 'une vieille caverne' schamperde hij over het Stadhouderskwartier – en zijn secretaris Willem Bentinck noemde de appartementen zelfs levensgevaarlijk. Hoewel in overleg met architect Pieter de Swart aan grootse paleisontwerpen werd gewerkt, maakte de voortijdige dood van de prins, in 1751, een einde aan die droom.

Paleizen voor prins en burgers maakt veel duidelijk over de context waarin in de achttiende eeuw architecturaal vorm werd gegeven aan sociale en politieke kwesties. Of Schmidt ook daadwerkelijk een representatief overzicht geeft van achttiende-eeuwse architectuur in Nederland, zoals de ondertitel belooft, staat te betwijfelen. 'Nederland' moet hier wel heel duidelijk als 'Holland' gelezen worden, want over projecten elders in het land vindt men in dit boek weinig tot niets. En ook particuliere bouwondernemingen van Nederlandse burgers blijven helaas in de schaduw van de grootse monumenten waarop Schmidt zich heeft gericht.

Marika Koblusek

Snelders, S., *Het grijzend doodshoofd. Nederlandse piraten in de Gouden Eeuw* (Amsterdam: Aksant, 2006, 140 blz., €19,90, ISBN 90 5260 226 3).

Zeeroof is van alle tijd. Zowel vroeger als nu kent dit verschijnsel vele gezichten, maar het is vooral een fenomeen van de periferie waar de macht van het centrum zwak is. Tegenwoordig komt zeeroof vooral in Zuidoost-Azië en Noordoost-Afrika voor. Tussen december 2005 en mei 2006 voerde de Koninklijke Marine bijvoorbeeld het bevel over de Combined Strike Force 150 rond de Golf van Aden en ook de Strike Force werd voor de kust van Somalië met zeeroof geconfronteerd.¹ In de zeventiende eeuw kwam zeeroof dichterbij huis voor.

Het grijzend doodshoofd kent vier hoofdstukken: de inleiding, Claes Compaen, Jan Erasmus Reyning en het besluit over de tegencultuur der zeeroovers. Het boek is de vertaling van *The Devil's Anarchy*.² De tekst is letterlijk vertaald, wel kent de Nederlandse versie eindnoten en een enkele nieuwe titel is toegevoegd aan de literatuurlijst. Daarnaast heeft het voorwoord van Peter Lamborn Wilson plaatsgemaakt voor een inleiding van Snelders. In de inleiding wordt toegelicht hoe zeeroof vanuit een soort crypto-marxistische invalshoek á la Peter Linebaugh en Marcus Rediker wordt benaderd. Het optreden van zeeroovers vertoonde dezelfde kenmerken van een eigen tegencultuur, een wereld die op zijn kop gezet is. Het leven van bemanningsleden aan boord van de handelsschepen stond immers in het teken van onderdrukking en exploitatie en zeeroovers kwamen hier tegen in verzet.

In het eerste hoofdstuk vertelt Snelders het verhaal van Claes Compaen van Oostzaan na, zoals opgetekend in 1659 door de Schoolmeester. Compaen begon zijn carrière als kaper, maar werd zeerover. Uiteindelijk hebben de Staten-Generaal hem gratie verleend. Een verhaal dat al vele malen is verteld. Hetzelfde gebeurt in het volgende hoofdstuk over Jan Erasmus Reyning. David van der Sterre, chirurgijn te Curaçao, heeft rond 1688 als eerste de avonturen van Reyning aan het papier toevertrouwd, in 1937 heeft L.C. Vrijman het verhaal bewerkt. Snelders doet dit nog eens dunnetjes over.

Uit het besluit valt op te maken dat het basisprincipe van de politiek van de zeeroverij draaide om de weigering om niet-functioneel gezag te aanvaarden, terwijl de organisatie van de zeeroovers in hoge mate niet-hiërarchisch en anarchistisch was. In hun tegencultuur overschreden zij de beperkingen gesteld aan het leven van de gewone zeeman. Aan boord van hun schepen regeerden zijzelf.

Is *Het grijzend doodshoofd* de moeite van het lezen waard? Nou, niet echt. Zonder erg kritisch te zijn, wordt naar een nogal idealistisch beeld van het

¹ H.A. L'Honoré Naber, 'Zeeroverij in Noordoost-Afrika', *Marineblad* 116:7/8 (2006) 23-27.

² S. Snelders, *The Devil's Anarchy. The Sea Robberies of the Most Famous Pirate Claes Compaen & the Very Remarkable Travels of Jan Erasmus Reyning. Buccaneer* (New York, 2005).